

O Vercorsových *Nepřirozených zvířatech* [1958]

Předneseno původně ve vinohradském sdružení dne 2. května 1958

Motto: Luk 10,25–37; zvláště 29 a 36:

„Kdo jest můj bližní?“

*„Kdo z těch tří zdá se tobě býti bližním
tomu, kterýž upadl mezi lotry?“*

Když nakladatelství Mladá fronta přistupovalo k vydání knížky, o níž tu dnes máme hovořit, napsal jeden redaktor autorovi, který se civilním jménem zve Jean Bruller (nar. 1902), několik otázek a žádal o odpověď. Otázky i odpovědi si můžete přečíst v časopise, který nakladatelství vydává pro svou potřebu i pro potřebu svazáckých a kulturních skupin (*Kruh*, březen 1958, str. 8–10). Ve své odpovědi napsal Vercors, když byl stručně zmínil svá literární díla: „... všechny ty knihy osvětlují týž problém – problém člověka, lidskosti, protilidskosti – jen z jiného úhlu; to je vše.“

Svým úsilím o postizení podstaty lidství a lidskosti se Vercors zařazuje do mohutného ideového proudu, který ovládl myšlení nejen představitelů slovesných umění, básníků a spisovatelů, ale také filosofů, theologů, literárních kritiků a nescíslných jiných odborníků na Západě. Mezi studenty na univerzitách je otázka člověka a lidskosti nesmírně živá. Mluví se o ní v církvích, ale stává se heslem i v projevech politiků. Otázka po člověku charakterizuje dnešní myšlenkové ovzduší ovšem nejen na Západě, ale i na Východě. Marxismus si nejen říká humanismus, ale vskutku jím je. Ohromné přeměny, které zasahují celé kontinenty, jsou nesený duchem, jehož poslední motivy jsou humanistické. A tak bychom těžko našli otázku, která dnes spíše stojí přímo v základech všeho myslitelského úsilí na celém světě a která se přímo vnucuje každému opravdovému mysliteli, ba každému upřímnému člověku, než je právě otázka: co je člověk, co jej dělá člověkem, co je podstatou lidství a lidskosti. Všechny moderní problémy duchovní, kulturní, sociální, civilizační vrhají na tuto základní otázku jen nové světlo a jsou jí zase nazpět nově osvětlovány. Jestliže si ze záplavy literatury vízící se k této tematice vybíráme dnes nevelký román (spíše novelu) Vercorsovu, pak je tomu tak nejen proto, že její překlad u nás nedávno vyšel, jako spíše pro zvláštní poutavost této myšlenkami nabitě knížky právě pro nás, kteří jsme vnitřně rostli a stále vyrůstáme ze živin křesťanského poselství.

Kdo jste Vercorsovu knížku četli, víte, že má jakoby dvě tváře. Na jedné straně se nám ukazuje mistrovství autorovo ve vši napínavosti a brilanci slovesného umění, na druhé straně stále cítíme, jak vlastní úmysly autorovy jsou zcela vážné. Hluboké myšlenkové úsilí, které z je ho knížky činí zároveň i knihu ne zcela snadnou k porozumění, mění před našimi čtenářskými zraky interesantní vědeckou utopii (Angličané a Američané tomu říkají „science fiction“ – už technický termín) ve studii o podstatě lidství.

Situace, řekli bychom: nejhrušší, rámcová kulisa románu je asi taková: antropologická výprava na Nové Guineji slaví vrcholný triumf, když opravdu najde chybějící článek mezi praopem a člověkem. Okolnosti jsou ovšem velmi překvapující: nejde o zkamenělé kosti, nýbrž o živé tvory. Nález se brzo vymkne nezaujatému vědeckému zkoumání a stává se předmětem hospodářských zájmů. Testy, jimž jsou podivní tvorové podrobeni, odhalují jejich mimořádné schopnosti, blíží se schopnostem lidským. Perspektiva neobyčejně levných pracovních sil

dává zrod velkorysému plánu na použití desítek tisíc „tropiů“ při zpracování většiny australské produkce vlny. Ohrožené zájmy anglického vlnářství dosáhnou však nakonec toho, že tropiové jsou prohlášeni za lidi a jsou tak vyňati z vlastnictví Takurské realitní společnosti, která požívá výhradního práva na zužitkování fauny a flóry v celé Takuře. Čtenáři je zřejmé, že hlavním cílem tohoto „humánního“ opatření bylo pouhé prolomení monopolu Realitní společnosti na vykořisťování tropiů.

Takto se tedy tropiové stali lidmi. Je to na první pohled trochu skandální závěr. V knížce je tato skutečnost ukázána sice zřetelně, ale přece jenom mezi řadou jiných věcí. Odpusťte, že začínám takřka od konce – ale poslyšte několik slov ze závěru knihy (str. 155 „To je fiasko... až ... Ale jen pokračujte, chlapče! řekl soudce.“).

Tedy: hlavní je, že se to udělalo. Uvedu paralelu: když hospodář poslal své syny pracovat, jeden z nich odmítl, že prý nepůjde. Druhý naopak poslušně slíbil, že půjde. Ale nakonec si to oba rozmyslili: ten, který nejprve odmítl, šel, kdežto druhý, ústy poslušný, nešel. Jistě znáte toto podobenství. Také ono nám říká: hlavní je, co synové udělali, hlavní je, že první syn šel a pracoval, ne, že nejprve odmítl. – Ale nyní nezbývá než se zeptat: a co se tedy opravdu udělalo? Co se stalo s tropii?

Antropologové hledali kostru opočlověka, tedy něco, co by bylo možno objektivně zkoumat, o čem by bylo možno pronášet hluboké myšlenky a svádět učené pře. A když se jim to nade všechno očekávání podařilo, jejich plány byly rozvráceny a představy zmateny jedinou, prostou, v jistém smyslu samozřejmou věcí: tím, že tito tvorové žili. Na tom, že někdy dávno žili, nebylo a nemohlo být nic divného; a že nevyumřeli, ale udrželi se na poměrně nepřístupných a chráněných místech až dosud, to sice bylo zvláštní, ale mělo to snad spíše zvětšit význam světového objevu. Bádání vědců mělo mít ještě mohutnější impuls, zkoumání nemělo brát konců, celá světová veřejnost vědecká se mohla vrhnout na toto ohromné sousto a vycucat a vyždímat z něho vše, co za daného stavu vědomostí, schopností a dovedností z něho vyždímat mohla (39). A přece se stalo cosi náramně jiného.

Poznenáhlu se city všech – i těch nejzarytějších vědeckých duší – velmi změnily. Od výzkumnické lhostejnosti přešly pomalu k upřímné náklonnosti (47). (Počáteční odstavec 48. Odstavec „Během času...“ 50. Nepřítelství Papuánců, tropožroutství 51.) Tu se tropiové poprvé začali stávat lidmi. Již tady byla na závalu nedostatek vědění (51). Ale měl přijít ještě vážnější incident. (Čtení 51–55 – plány Takurské společnosti.)

Když se výprava dozvěděla o těchto plánech, byli všichni zdrceni (55). To, co se zdálo být zdrojem nepřeborných informací a poznatků vědeckých, totiž že tropiové se udrželi při životě, se ukazuje být katastrofou (56): citovat! Šlo nyní o to, prokázat před celým světem, že tropiové jsou lidé. Je příznačné, že první myšlenkou byl kongres antropologů, kde by se vědecky stanovila. Od počátku se však zároveň ukazuje, že antropologové nejsou kompetentní. Při pozdějším soudním přelíčení je to ukázáno v plnosti. Jestliže však cesta stanovení vědecké definice není schůdná, zbývá ještě cesta další: získat rozsudek soudní, který by ipso facto vycházel z předpokladu, že tropiové jsou lidé. Tak by bylo vytvořeno precedens.

Novinář Douglas Templemore je nejhluběji zasažen celou tou záležitostí. Jak je vylíčen jeho přerod z novináře běžné povrchnosti v člověka s probuzeným smyslem pro odpovědnost – tak nějak si představujeme (byť v nejrůznějších jiných životních okolnostech) životní příběh každého opravdového člověka. On ví, že se jednoho dne bude muset stejně rozhodnout, jsou-li tropiové opicemi, nebo lidmi – ví to dříve než jiní, ví to již od počátku (37). Byl to on, který pojal

strašné rozhodnutí (přečíst – 63!). Učinil tak s hlubokým přesvědčením, s rozmyslem, s rozvahou, byl si jist, že není vyhnutí, že to je jediná cesta.

Tady se stávají tropiové podruhé lidmi: když se člověk sám ze svého rozhodnutí vystavuje pro ně a za ně nesnázím, nebezpečí, dokonce nebezpečí života. Člověk je hotov se obětovat za ubohé tropie a učinit je tak skutečnými lidmi. Vážnost tohoto rozhodnutí jistě cítíme i za prvními řádky knihy, které mají čtenáře chytit, uchvátit jeho pozornost a napětí a které mají v sobě na první pohled hodně pitoreskního a snad i trochu cynismu (možno přečíst 5–9, případně vybrané části).

A tak se malé tropičce stane po své smrti předmětem soudního jednání, když královský prokurátor chce se vši přísností postihnout trestem vraha: v prokurátorově osobě se lidská společnost ujímá nebožátka a tak se k němu hlásí, přijímajíc je za své. A ovšem, tím mají být přijati všichni tropiové do svazku lidskosti, do lidského společenství. Nemohla-li rozhodnout zoologie, zákonnost má mít vrch nad zoologií (91). Sám proces znamená, že tropiové se už potřetí stávají lidmi.

Nebudeme se podrobně zabývat přelíčením, které je líčeno s právě takovou duchaplností jako hloubkou myšlenky. My sami, čtouce tyto stránky, se ocitáme v hlubokých pochybách a rozporech. Jsme opravdu tam, kde nás chtěl Vercors mít, když o tom píše v doslovu k polskému vydání *Nepřirozených zvířat*: „Co se mých *Nepřirozených zvířat* týče, jejich ctižádostí není dokázat čtenáři, že není v právu, a dokonce ani v něm vyvolat podezření, že se mýlí; chtějí ho jen přivést k tomu, aby si položil otázku, proč myslí, že má pravdu. A to je otázka, kterou je dobré klást si čas od času. Nikdy není k užítku, spíme-li příliš dlouho na vavřínech dobrého svědomí.“ (165)

Chtěl bych ukázat už jenom na několik důležitých bodů. Především je nám po přečtení knížky v jedné věci docela jasno: příroda a s ní i přírodovědci, zoologové, antropologové, ale i psychologové nemohou rozhodovat o podstatě člověka, resp. lidstva. K řešení musí být povolána sama společnost: problém člověka se měl stát předmětem práva, předmětem soudního jednání. To nás poučuje o jedné důležité věci: člověka nelze postihnout v jeho podstatě nějakou nezaujatou vědeckou metodou, nějakým objektivním popisem, pozorováním, zkoumáním. Zásadou exaktnosti v přírodních vědách je, aby vědec co nejvíce ustupoval do pozadí: přirozenost věcí sama má promlouvat z vědeckého experimentu. Avšak tato cesta se právě míjí cílem, když jde o člověka. K člověku lze jako k člověku přistoupit pouze lidsky. Přístup k člověku je otevřen jenom tam, kde člověk přistupující nezůstává v pozadí, kdy nestrká kupředu jenom mrtvá chapadla svých přístrojů a slepé oči svých mikroskopů, ale tam, kde on sám jako živý člověk přistupuje k druhému člověku jako k svému bližnímu, svému soudruhovi, spoluobčanu této planety, spolučlověku. Člověk nemůže být poznán ve své podstatě jako předmět, jako věc, ale jenom a jenom jako osobní bytost, tj. člověk jako my. A to znamená, že to nejde bez základní a hluboké solidarity, kterou necítíme a nemůžeme cítit k věcem.

Velice pozoruhodné jsou úvahy soudce Sira Arthura Drapera, který s jemným porozuměním rozvíjí své myšlenky až k filosofickému pojetí člověka. Bylo by nesmírně zajímavé se obírat také touto stránkou Vercorsova líčení. Ale nehledě k tomu, že jsou vhodnější knihy k ukázání filosofické problematiky, která se víže k tématu člověk, lidskost, lidství, musí nám být nápadné, že sám autor kupodivu nedal mnoho příležitostí této své postavě k rozvíjení pozoruhodných teorií. Jistě to nebylo jenom pro neúnosnost filosofických

spekulací v napínavém románu. Měli jsme příležitost vidět, jak vlastně celý román je filosofií přímo protkán – a jistě nikoliv na újmu věci. Proto musíme mít za to, že jde spíš o autorův úmysl, záměr. Pravá povaha lidství se neukáže ani ve filosofických úvahách, byť sebehlubších a pronikavějších. To proto, že lidství není stav, který by bylo možno filosoficky jenom odhalit, aby se ukázal v celé své velikosti a pronikavosti, nelze jej ukázat ani definovat, aniž by nám právě jádro uniklo. Lidskost není před námi jako fakt, jako něco daného, jako něco, co je prostě tady a co nezbyvá než stejně prostě vzít na vědomí. Proto ji nemůžeme hledat jako vlastnost tvora, jemuž říkáme člověk. Nemůžeme se ptát, zda to, co je před námi, je člověk. Lidství na něm nenajdeme jako nějakou přírodně danou kvalitu. Člověk není člověkem jakýmsi přirozeným právem, ale je uznán za lidskou bytost a tak přijat do lidského společenství tím, že s ním budeme jako s lidskou bytostí jednat, tj. že s ním budeme jednat a mít se k němu, jako bychom to byli my, jako k sobě. To je – mimochodem řečeno – hluboký význam jednoho ze zlatých přikázání, že jest nám milovati bližního svého jako sebe samého. Cesta lidství nespočívá ve všestranném rozvíjení přirozených schopností, nýbrž v pomoci těch druhých, kterou přijímáme již jako děti a potom po celý další život. Proto chápeme jako vysoce oprávněnou otázku, kterou položil soudce Draper: Kolik z nás by mělo nárok na titul člověka, kdyby každý musel překročit hranici mezi zvířetem a člověkem sám bez pomoci? (150)

A tak se obrací celá otázka právě tak jako v podobenství, které jsme četli na počátku. Napřed šlo o to, *co* jsou tropiové, zda jsou lidmi, či zvířaty – aby bylo jasné, jak se k nim máme chovat. Posléze se ukazuje, že se stávají lidmi, začneme-li s nimi lidsky jednat. Lidskost, lidství není tedy objektivní, přírodní daností (i když určitá přirozenost jistě patří mezi podmínky lidskosti), nýbrž závazkem, povinností, přikázáním. Nejde o to, lidství konstatovat a rozlišovat člověka od zvířete, ale o to, lidsky jednat.

A nakonec se nemůžete ubránit otázce: jestliže tropiové se stali lidmi tím, že lidé je přijali mezi sebe, a jestliže i tito lidé se stali lidmi, protože s nimi jednali lidsky jejich rodiče, učitelé, přátelé a vůbec celá společnost, kde má tato tradice počátek? Kde je začátek toho předávání pochodně lidskosti? Tropiové byli osloveni člověkem jako lidé; člověk byl ve svém dětství oslovován matkou, otcem. Kdy byl poprvé osloven člověk jako člověk? Hluše vyznívají v románu slova o tom, jak lidský rod s konečnou platností rozhoduje o lidských činech: to, na čem se usnese, je to, co jsem, co jsi, co jsme my všichni společně. A usneseme se na tom sami pro sebe – nestarájíce se o vesmír. (139) Naproti tomu, jak rozumíme postavě Sibyl, která trpí často tím, že tento její život závisí tak docela na ní samé: číst 88!

Nepřirozená zvířata nejsou žádnou náboženskou knihou. Ale jsem přesvědčen, že je v ní uloženo nesmírné bohatství, které je třeba odkrývat na několikrát, na mnohokrát. Čtème pozorně a sledujme s otevřenou myslí všechny polohy Vercorsova výkladu. Román o nepřirozených zvířatech nám otevře pozoruhodným způsobem řadu příležitostí k tomu, abychom lépe porozuměli sami sobě i křesťanské zvěsti.